

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AVRUPA İNSAN HAKLARI
SÖZLEŞMESİ'NE KATILIMININ İNSAN
HAKLARI YARGISINA ETKİLERİ**
**JUDICIAL EFFECTS OF THE EUROPEAN UNION'S ACCESSION
TO THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS**

Ayşe ÖZKAN DUVAN*

ÖZET

Avrupa Birliği'nin örgüt olarak Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'na taraf olması yıllardan beri tartışma konusu olmuştur. Tartışmaların odağında devletlerin katılımına açık olan Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun örgütlerin katılımına müsait olmaması hususu yer almıştır. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve 14. Protokol'ün kabulüyle birlikte mevzuattan kaynaklanan temel tikanıklığın aşıldığı değerlendirilmektedir. Ancak Avrupa Birliği vatandaşları için bireysel başvuru mekanizmasının bürüneceği biçim ve uygulanacak usullerle, Adalet Divanı içtihatlarında otonom mahiyette kabul edilen Birlik hukukunun katılım sonrası uğrayacağı değişime ilişkin temel birtakım sorunlar çözüm beklemeye devam etmektedir. Birliğin üye devletler için bağlayıcı olan Konvansiyona taraf olmasıyla birlikte örgüt olarak Konvansiyon hükümleriyle bağlı hale gelmesini destekleyen görüşler ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte katılım antlaşmasının uygulanması aşamasında doğacak çok sayıda teknik soruna ilişkin çözümler üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Çalışmamızda Birliğin ve Avrupa Konseyi'nin katılım sürecinde karşı karşıya kalacağı teknik sorunlar ve bunların muhtemel çözümleri üzerine değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Katılım Antlaşması, İnsan Hakları Yargısı, Lizbon Antlaşması*

* Yrd. Doç. Dr., Kamu Yönetimi Bölümü, Kırklareli Üniversitesi. E-posta: ayse.duvan@klu.edu.tr

ABSTRACT

The accession of the European Union to the European Convention on Human Rights has been deliberated for an extended period of time. Discussions on the topic have largely focused on the fact that the European Convention was not open to the accession of international organisations, but only to state parties. However, with the entry into force of the Lisbon Treaty and Protocol 14 to the European Convention, the main obstacles to accession have been removed. Nonetheless, there still remain fundamental questions surrounding the protection of individual rights in the Strasbourg Court as well as the autonomy of European Union law. There are very good arguments in favour of accession because if realized the European Union would thus be subjected to external control by the European Court of Human Rights as is already the case for its Member States. On the other hand, many technical problems related to the accession still need to be addressed. In fact, the unresolved status of these issues constitute the primary reason why an agreed solution has yet to be reached. With these complexities in mind, this study seeks to probe the outstanding questions and problems related to the accession process while also posing possible solutions that both the European Union and the Council of Europe could agree on.

Keywords: *European Union, European Convention on Human Rights, Accession Agreement, Lisbon Treaty, Human Rights Jurisprudence*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonunda girilen çöküntüden kurtulma arzusuyla beslenerek Avrupa ülkeleri arasında gelişen işbirliği arayışının sonucu olan Avrupa Birliği (AB), insan haklarına saygı anlayışının, Birliğin özünü – çekirdeğini oluşturduğu iddiasını taşıyagelmiştir. Temel Haklar Şartı'nın AB birincil hukukunun bir unsuru olarak kabul edilerek örgüt düzeyinde bağlayıcılık vasfına sahip kılınmasıyla da AB bu iddiasındaki samimiyetini ve gayretkâr tutumunu ortaya koymuştur. Birlik bünyesinde insan haklarına saygının geliştirilmesi hususundaki çalışmalar diğer uluslararası örgütlerle yakın işbirliği çalışmaları yapılarak destek bulmuş, hatta Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde kabul edilen insan haklarının korunmasına ilişkin birtakım uluslararası hukuksal düzenlemeler AB hukukunun parçası haline getirilerek bu alanda gelişme sağlanmıştır. Ancak insan haklarının korunmasına ilişkin AB hukukunda etkili olabilen

en güçlü Birlik dışı faktör Avrupa Konseyi bünyesinde kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) olmuştur. Her ne kadar zaman zaman Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı hükümlerine atıflar yapılmış olsa da genellikle bu durumun tersiyle karşılaşıldığını, daha sıkça Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) kararlarında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) hükümlerine başvurularak, bağımsız iki kurumsal yapı arasında güçlü bir etkileşim gerçekleştiğini görmekteyiz.

Halihazırda Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olmamasına bağılı olarak Birliğin eylemleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapılamamaktadır. Buna karşın Birlik hukukuyla ilgili sorunlar düzenli olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ve daha öncesinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun önüne getirilmiştir. Konuya ilişkin Mahkemenin benimsediği ilkelerden ilki, dönemin Avrupa Toplulukları'na karşı başvuruların kabul edilmezliği ilkesidir. Komisyon, bir Fransız sendikasının; Fransız Hükümetinin ve müştereken veya müteselsilen Avrupa Toplulukları üye devletlerinin kendisini Avrupa Toplulukları Kömür ve Çelik Topluluğu İstişare Komitesine aday göstermemesi nedeniyle yaptığı başvuru sonucunda, Avrupa Topluluklarına karşı yapılan başvuruların, Sözleşmeye taraf olmayan bir kişiye karşı yapılmış başvurular gibi kabul edilemez olarak değerlendirileceğine hükmetmiştir.¹ 1987 yılında yapılan bir başka başvuruda konu, bir şirket aleyhine antitröst davası sonucunda kesilen cezanın – Avrupa toplulukları organı olan – Avrupa Komisyonu tarafından uygulanması ve Adalet Divanı tarafından onanması şeklinde Komisyon önüne taşınmıştır. Komisyon 1990 yılında verdiği kararda², başvurucunun iddia ettiği gibi masumiyet karinesi başta olmak üzere birtakım temel hakların ihlal edilmediğine hükmederken Avrupa Toplulukları hukuk sisteminin temel hak ve özgürlüklere, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndekine denk biçimde koruma güvencesi sağladığı yönündeki değerlendirmesini gerekçe olarak kullanmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin - önceki yıllarda Komisyon'un - içtihatlarında Sözleşme hükümlerinin ihlalinde bulunulmadığı yönünde yargıya ulaşıldığında AB Adalet Divanı sistemi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sistemi arasında uyumlu bir görünüme bürünen ilişki, aksi yöndeki olasılık-

1 Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, *Confederation Française Democratique du Travail v the European Communities alternatively : Their Member States' a)jointly and b)severally*, (Başvuru No: 8030/1977), 10 Temmuz 1978.

2 Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, *M & Co. v. Federal Republic of Germany*, (Başvuru No: 13258/87), 9 Ocak 1990.

ların gerçekleşmesi halinde sorunlu bir denklem ortaya koymaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Birliğin Sözleşmeye katılımı gündemini meydana getiren ve katılım antlaşması hazırlanması ihtiyacını ortaya koyan durum, iki sistemin uyumlu işleyemediği hukuksal uyuşmazlıkların yaşanmasıdır. Mesela AB Komisyonu tarafından Birlik üyesi bir devlete karşı ihlal işlemlerinin önceden başlatılmış olması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvuruyu kabul edilebilirlik koşulları yönünden nasıl etkileyecektir? Mahkemeye yapılan başvurunun daha önce Avrupa Birliği bünyesinde bir uluslararası soruşturma ya da sulh usulü kapsamında yargılama konusu edildiğinde tekerrür ya da norm çatışması sorunu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunu yanıt bulamamıştır. Bu husus 2011 yılında alınan bir Mahkeme kararına konu olmuştur. *Karoussiotis v. Portugal* davasında³ Mahkeme, hak ihlali ile ilgili Avrupa Komisyonu tarafından başlatılmış bulunan soruşturmayı, Sözleşme'nin 35. maddesindeki kabul edilebilirlik koşulları yönünden başvurunun reddi gerekçesi olarak değerlendirmemekle birlikte, esasa ilişkin yargılamasında ortada herhangi bir hak ihlali bulunduğu sonucuna da ulaşmamıştır. Buna paralel bir tartışma konusu, AB ikincil hukuku düzenlemelerinin hükümleri uygulanırken meydana gelebilecek, Sözleşme hükümleri kaynaklı bir ihlalin bulunması halinde nasıl bir hükme varılacağı hususudur. Mahkeme *M.S.S. – Belçika ve Yunanistan* davasında⁴ Yunanistan üzerinden Belçika'ya gelen bir Afgan vatandaşının bir Avrupa Birliği Tüzüğü hükmü gereğince iltica başvurusunun değerlendirilmesi esnasında kötü muamele yasağının ihlal edildiği gerekçesiyle hem Belçika hem de Yunanistan'ı Sözleşmeyi ihlalden mahkum etmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde çözüm bekleyen buna benzer çok sayıda derdest dava bulunmaktadır. Bu tür davalarda Avrupa Birliği mevzuatının meşruluğuna ilişkin belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Birliğin Sözleşmeye katılımını ilgilendiren çalışmalarla bu soruna da çözüm getirilmesi beklenmektedir. Hatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı ile Avrupa Birliği Adalet Divanı başkanı arasında yapılan görüşmeler sonucunda yapılan müşterek resmi açıklamada, Mahkemenin Avrupa Birliği hukukunun bir hükmünün Sözleşmeye aykırı olduğu iddiasıyla yapılan bir başvuruya Adalet Divanı'nın önceden müdahil olmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü yolunda aşama kaydedildiği açıklanmıştır.

3 AİHM, *Karoussiotis v Portugal*, (23205/08), 1 Şubat 2011.

4 AİHM, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, (30696/09), 21 Ocak 2011.

Tarihsel Süreçte AB Adalet Divanı ile AİHM İlişkisi

AB Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi arasındaki ilişkinin gerek işleyişlerini düzenleyen yargısal mevzuatlarından gerekse uygulama ve içtihatlardan kaynaklanan farklı boyutları mevcuttur. İki Mahkeme arasındaki ilişkinin kurumsallaştırılmasına ilişkin tartışmalar otuz yılı aşkın bir süre önce başladığı halde⁵, Avrupa Birliğinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olması önündeki engeller ancak Lizbon Antlaşması⁶ ve Sözleşmeye ek 14. Protokol'ün⁷ kabulüyle birlikte aşılabılmıştır. Mevzuat düzeyindeki bu aşmanın kaydedilmesiyle birlikte Lizbon Antlaşması 6. madde 2. fıkrası hükmü gereğince Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olma yetkisiyle donatılırken aynı zamanda taraf olmayı düzenleyecek antlaşma hükümlerini aktive etmekle yükümlü kılınmıştır.⁸ Avrupa Birliği'nin taraf olmaya ilişkin antlaşmayı uygulama hususunda yükümlülük altında bulunmasına ilişkin vurgu, özellikle Lizbon Antlaşması'nın Fransızca metninden yola çıkılarak daha açık şekilde değerlendirilebilmektedir.⁹ Bununla birlikte Lizbon hükümlerindeki emredici karakterin, taraf olma sürecini hızlandırdığını söylemek mümkün değildir.

Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi arasında gelişen ilişkinin tarihsel sürecine mevzuat yönünden baktığımızda Birlik mevzuatındaki hükümlerden yola çıkmamız gerekecektir. Buna göre Mahkemeler arasındaki ilk hukuksal ilişkiyi Avrupa Birliği kurucu Antlaşmalarının başlattığını görmekteyiz. Avrupa Birliği birincil hukukunda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerine ilk referans Avrupa Tek Senedi'nin (1986/1987) Başlangıç Bölümü üçüncü paragrafında yer almıştır.¹⁰ Ardından Maastricht Antlaşması F/2 maddesinde de Sözleşmeye atıf yapılmış, Amsterdam Antlaşması'nda

5 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", *European Law Review*, Cilt: 35, Aralık 2010, s. 777.

6 Avrupa Birliği Antlaşması, Konsolide Edilmiş Metin, Mart 2010.

7 Avrupa Birliği Antlaşması, Konsolide Edilmiş Metin, Mart 2010.

8 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", s. 777; Jean Paul Jacque, "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", *Common Market Law Review*, Cilt: 48, 2011, s. 995.

9 Jean Paul Jacque, "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", s. 995.

10 Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: 'Katılım Meselesi'", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 22, 2005, s. 1; Funda Keskin Ata, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, Ocak 2013), s. 21.

(1997) Sözleşmeye atf yapılmakla birlikte, insan haklarına saygının yargısal denetimine de pozitif bir dayanak meydana getirilmiştir.¹¹ Bu çerçevede Sözleşme hükümlerine yapılan referansın, insan hakları korumasını Avrupa Birliği bünyesinde siyasi yaptırımla güçlendirmede bir destek oluşturduğu kabul edilmesine karşın, Birliğin Sözleşmeye katılımı hususunda Amsterdam Antlaşması'na açık hüküm konacak aşamaya o yıllarda gelinememiştir.

Amsterdam Antlaşması'nın, Birliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımı konusunda sessiz kalmasının gerekçeleri, AB Adalet Divanı'nın 28 Mart 1996 tarihli görüşünde ifade bulmuştur.¹² Buna göre Divanın kanaati, Topluluk birincil hukukunda, Topluluk organlarının insan haklarına ilişkin uluslararası antlaşma yapmasına müsaade eden hiçbir hükmün bulunmadığı yönünde şekillenmiştir. İnsan haklarının korunması Topluluk işlemlerinin hukuka uygunluk şartı olarak kabul edildiği halde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımın Sözleşme'nin bütün hükümlerinin Topluluk hukuk düzeniyle bütünleştirilmesini gerektirdiği ve hatta Topluluğun kendinden ayrı bir uluslararası kurumsal sisteme girmesi yönünden insan haklarının korunmasıyla ilgili olarak köklü bir değişikliğe yol açacağı kanaati hasıl olmuştur. AB Adalet Divanı'nın bu tespitleri Sözleşmeye katılımın ancak kurucu antlaşmalarda değişiklik yapılmasıyla mümkün olabileceği görüşünü yansıtmakta, aynı zamanda bu değişimin yapılması için ihtiyaç duyulan ortamın henüz olgunluk kazanmadığı kanaatini ortaya koymaktadır. Mahkemenin görüş metninde açık şekilde tartışma konusu edilmemiş olmakla birlikte, bazı üye devletlerin Mahkemeye sundukları görüşlere yapılan atıflardan anlaşıldığı kadarıyla esas sorun; yargısal denetim konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karşısında Birlik hukukunun özerkliğinin korunup korunamayacağına ilişkin kaygılardır.¹³ Daha açık ifade etmek gerekirse AB Adalet Divanı'nın Birlik hukukunun uygulanmasına ve yorumlanmasına ilişkin son karar verme yetkisinin nasıl muhafaza edilebileceği hususu yanıt bulunamayan bir sorun olarak kaldığından katılım konusu Lizbon Antlaşması'na kadar beklemeyle alınmıştır.

11 A. Füsün Arsava, "Amsterdam Antlaşmasının Ortak Hükümlerinin Analizi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 2, 2000, s. 195; Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: 'Katılım Meselesi'", s. 2.

12 AB Adalet Divanı, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/94), 28 Mart 1996.

13 J.H.H. Weiler ve S.C. Fries, "A Human Rights Policy for the European Community and Union: The Question of Competences", içinde Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Der.), *The European Union and Human Rights*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 151.

Temel Haklar Şartı'nın 2009 yılında birincil hukuk unsuru olarak kabulü¹⁴ ve Avrupa Birliği'nin yargı organı olan Adalet Divanı içtihatlarıyla uluslararası örgüt vasfındaki Birliğin kendine mahsus insan hakları siyaseti geliştirme sürecinde her zaman Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri etkili olmuştur. Sözleşme hükümleri özellikle AB Adalet Divanı içtihatlarında somut bir şekilde Birlik hukukunda varlık göstermiştir. Hatta Sözleşmeye açık şekilde ilk referansın yapıldığı 1986 tarihli Tek Senet'ten 12 yıl önceki *Nold* kararıyla¹⁵ pratik olarak içtihatlarla Sözleşme hükümleri AB hukukuna nüfuz etmeye başlamıştır. Mahkemenin 1974 yılında aldığı *Nold II* kararıyla AB Adalet Divanı'nın üye devletlerin taraf oldukları insan hakları sözleşmelerinin yol göstericiliğini kabul ettiğini görüyoruz. Buna göre AB insan hakları rejimi ile AİHS rejimi arasındaki ilişkinin, ilk olarak AB Adalet Divanı'nın AİHS'den esinlenmesi ve onu kılavuz olarak kabul etmesi biçiminde kurulduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ 1975 yılındaki *Rutili* davasıyla¹⁷ da AB Adalet Divanı, Topluluk hukuku çerçevesinde izlenmesi gereken bir kılavuz olarak İnsan Hakları Sözleşmesi'ne açıkça atıfta bulunmuştur.¹⁸ AB Adalet Divanı'nın insan hakları çerçevesinde en çok ilgilendiği konu doğaldır ki ayırım gözetilmemesi ilkesi olmuştur. Bu doğrultuda gelişen Divan içtihatları ve ikincil hukuk düzenlemeleri sayesinde Avrupa Birliği neredeyse bir insan hakları kurumuna dönüşmüş olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Temel Haklar Şartı'nın kabulünden önceki dönemde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Topluluk temel haklarının önemli bir kaynağı olmasına karşın, Sözleşme haklarının yorumlanmasında AB Adalet Divanı ve İnsan Hakları Mahkemesi arasında dikkat çekici ölçüde yaklaşım farklılıkları bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu noktada özellikle Birlik bünyesindeki insan hakları korumasının zayıf kaldığı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sisteminin tamamlayıcı bir işlev üstlenebileceği görüşleri öne çıkmıştır.²⁰

14 "Avrupa Birliği Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Fash", *T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı*, Nisan 2014, s. 100.

15 AB Adalet Divanı, *Nold v. Commission*, (Karar No: 4/73), 14 Mayıs 1974.

16 Burak Tangör, "Avrupa Birliği'nde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 1, 2001, s. 239.

17 AB Adalet Divanı, *Roland Rutili v Minister for the Interior*, (Karar No: 36/75), 28 Ekim 1975.

18 Funda Keskin Ata, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, s. 22.

19 Bahar Yeşim Deniz, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 97, 2011, s. 62.

20 Johannes Krebs, "The European Convention on Human Rights and its Relationship to the European Union", *Legaldade, Cilt: 19*, Sayı: 3, 2007, s. 12.

Her iki mahkemenin içtihatlarından yola çıktığımızda; pek çok AB Adalet Divanı kararında Sözleşme hükümlerine veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına atıf yapılmakla birlikte, daha az sayıda da olsa bazı İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında Avrupa Birliğinin Temel Haklar Şartı hükümlerine atıf yapılabildiğini görmekteyiz. Bu hususla ilgili olarak, İnsan Hakları Mahkemesinin 2002 tarihli *Goodwin v. UK* kararında²¹ evlenme ve aile kurma hakkına ilişkin olarak yapılan bir başvuruda AB Temel Haklar Şartı'nın 9. maddesine atıfta bulunması örnek verilebilir. Kararda, İnsan Hakları Sözleşmesinin 12. maddesi hükmünün toplumsal ve bilimsel gelişmelerin gerisinde kaldığı, buna karşın AB Temel Haklar Şartı'nın 9. maddesinin farklı kaleme alınarak çağdaş gelişmelere daha açık bir düzenleme getirdiği yorumuna yer verilmiştir. Böylece AİHM'nin bu davada *transseksüellerin evliliği* ile ilgili olarak, Temel Haklar Şartı'na atıf yapan emsal kararını verdiği görülmektedir.

İki mahkeme arasındaki etkileşimi değerlendirmek açısından önem arz eden bir başka örnek; AİHM'nin 2005 tarihli *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret A.Ş. v. Ireland* kararıdır²². Davayı açan şirket, Eski Yugoslavya Ulusal Havayolu'ndan leasing yoluyla iki uçağı devralmakta ve 1993 yılında uçaklar onarılmak üzere İrlanda'ya gönderilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir ay öncesinde Eski Yugoslavya uçakları ile ilgili el koyma kararı vermiş olması ve bu kararın Avrupa Birliği tarafından bir Tüzük²³ ile onaylanmış bulunması nedeniyle, İrlanda Ulaştırma Bakanlığı da Haziran 1993'te uçağı el koymaktadır. Davacı şirket, Bakanlık kararını Kasım 1993'te İrlanda Yüksek Mahkemesi'nde dava etmekte, yüksek mahkeme de tüzüğün uçağı uygulanamayacağını belirtmektedir. Bunun üzerine Bakanlık da kararı, üst mahkemeye temyiz etmekte ve temyiz mahkemesi ön karar prosedürü çerçevesinde AB Adalet Divanı'na başvurmaktadır. Uyuşmazlığa bakan Divan, 1996 yılında konunun tüzüğün kapsamına girdiği, şirketin mülkiyet hakkının ihlal edildiği ama durumun adil olduğu ve ölçülülüğe aykırı olmadığı sonucuna varmıştır. 1997 yılında leasingin sona ermesinden ve yaptırımların rahatlamasından sonra ise uçak, İrlanda tarafından davacı taraf olan şirkete iade edilmiştir. Şirket tarafından, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru üzerine Mahkeme 2005 yılında verdiği kararında, İrlanda'nın, Sözleş-

21 AİHM, *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, (28957/95), 11 Temmuz 2002.

22 AİHM, *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret A.Ş. v. Ireland*, (4503698/98), 30 Haziran 2005.

23 "Regulation No: 990/93 Concerning Trade Between the European Economic Community and the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro)", *Avrupa Birliği Konseyi*, 26 Nisan 1993.

menin 1. maddesi çerçevesinde dava konusu olayda yetkisini kabul etmiş, AB Adalet Divanı tarafından kabul edildiği gibi İrlanda'nın uçağa el koymasının uygun olduğunu kararlaştırmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu kararıyla Avrupa Birliği çerçevesindeki temel hak korumasının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile eşit sayılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Mahkeme İrlanda'nın İnsan Hakları Sözleşmesinden doğan yükümlülüklerini, Avrupa Birliği üyeliğinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekle ihlal etmiş olmayacağını sabit hale getirmiştir. Söz konusu *Bosphorus* kararıyla İnsan Hakları Mahkemesi aynı zamanda ilk kez Avrupa Birliği ikincil hukukuna atıfta bulunmuş olmaktadır.²⁴

Lizbon Antlaşması Hükümlerine göre Katılım Meselesi

Katılıma ilişkin hukuksal düzenlemelere dayalı güncel bir değerlendirme yapabilmek için Lizbon Antlaşması hükümlerine yönelmek gerekmektedir. Çalışmamızın başında değindiğimiz gibi yılların konusu olan katılım meselesi Lizbon Antlaşması ve 14. Protokol'le birlikte hukuksal çözüm sürecine girebilmiştir. Birliğin Sözleşmeye katılımı konusu, Birlik Antlaşması'nın (Lizbon Antlaşması) 6. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde düzenlenmekte ve ilgili hükümde, "Avrupa Birliğinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katılacağı" belirtilmektedir. İnsan Hakları Sözleşmesinin denetim sistemini değıştiren ve 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşmenin 14. Protokol sonrasındaki mevcut 59. maddesine göre de, "Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katılabilecektir".²⁵ Lizbon Antlaşması'ndaki katılım hükmünün lafzına bakıldığında, Birliği katılım antlaşmasını hazırlama ve uygulama hususunda yetkili kılmanın ötesine geçilerek, yıllardan beri tartışılabilen katılımı gerçekleştirme hususunda Birliğin yükümlü kılındığı anlaşılmaktadır.²⁶

Lizbon metninde düzenlenmiş bulunan 6. maddenin 2. fıkrasında ayrıca, Birliğin İnsan Hakları Sözleşmesine gelecekteki katılımının Birlik içindeki yetki paylaşım kurallarını değıştirmeyeceğinin belirtilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Konu hakkında AB Komisyonu ile Avrupa Konseyi arasındaki görüşmeler, 7

24 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", s. 779.

25 Protokol metninde "Avrupa Birliği Sözleşme'ye taraf olabilir." hükmü 17. madde 2. fıkrada yer almıştır, konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; AB Antlaşması Konsolide Metin Eki 14. Protokol.

26 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", s. 777.

Temmuz 2010 tarihinde başlamıştır. Bu halde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları doğrultusunda değerlendirdiğimiz insan haklarını korumaya ilişkin yaklaşımlar, Avrupa Birliğini hem bir örgüt olarak hem de tek tek üye devletler olarak daha yakından ilgilendirecek olduğundan teknik açıdan daha öncelikli bir yer kazanmıştır.

Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği arasında daha önce mevcut olan etkileşim ve iş bölümü Lizbon hükümleriyle birleşince iki örgüt arasındaki ilişki gelişmiş²⁷ ve Birliğin insan hakları alanında daha etkin bir yapıya kavuşturulması iradesiyle Sözleşmeye ve dolayısıyla Avrupa Konseyi İnsan Hakları koruma sistemine katılımıyla sonuçlanmıştır.²⁸ Bu katılım iki örgüt arasındaki ilişkinin doğasını tamamıyla farklı bir niteliğe büründürmektedir. Birliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımı, insan hakları sorunlarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Adalet Divanı içtihat hukukunun uyumlu gelişmesini tamamlayıcı bir işlev görebileceği beklentisini oluşturmuştur. Bu bağlamda Birlik ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi arasındaki ilişkinin Lizbon sonrası gelişimini yakından takip etmek gerekmektedir. Çünkü uluslararası insan hakları yargısı bakımından bu gelişimin son derece önemli sonuçları olacaktır. Mesela Birliğin Sözleşmeye taraf olmasıyla birlikte her birey, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde koruma altına bulunan haklarının Avrupa Birliği tarafından ihlali ile ilgili olarak Strazburg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne şikâyetle bulunabilecektir. Daha önce Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri Avrupa Birliğini ve kurumlarını teknik anlamda bağlamamaktaydı. Sadece tamamı Avrupa Konseyi üyesi olan Birlik üye devletlerinde bu hükümler geçerlilik taşıyordu. Birliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılımı, Birliğin hukuk sistemini bağımsız bir dış denetime açık hale getirmesi ve Avrupa'da insan hakları korumasının daha güçlü duruma gelmesi sonucunu getirebilecektir. Ancak tam da bu noktada AB Adalet Divanının yargı yetkisinin İnsan Hakları Mahkemesi yargısı karşısında nasıl konumlandırılacağına ilişkin tartışmalar başlamıştır.

27 Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği arasındaki ilişki ve iş birliği çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; "Compendium of Texts Governing the Relations between the Council of Europe and the European Union", *Avrupa Konseyi*, 2001; "Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union", *Avrupa Konseyi*, 2001.

28 "The Impact of the Lisbon Treaty on the Council of Europe", *Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi*, Doküman No: 12892, 5 Nisan 2012, ss. 1-2.

AB'nin AİHS'ye Katılımın İnsan Hakları Yargısı Bakımından Doğuracağı Sonuçlara İlişkin Görüşler²⁹

Birliğin Sözleşmeye katılımına ilişkin yıllardan beri sürdürülen tartışmalar çerçevesinde birbirinden farklı pek çok uzman görüşü ortaya çıkmıştır. Ancak bu görüşler ya da bu görüşlerin temsil ettiği hukuksal yaklaşımlar arasında katılımın taraflarından biri olan AB Adalet Divanı'nın resmi görüşü daha fazla ön plana çıkmış görünmektedir. AB'nin AİHS'ye katılımı konusunda, 1994 yılında Konsey, AB Adalet Divanı'na Sözleşmeye katılımın Avrupa Topluluğu Antlaşması ile uyumlu olup olmadığını sormuş; Divan, "İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olmanın Birliğin temel karakteristiğine ve AB hukukunun özerkliğine zarar vereceğini" ifade etmiş ve "Avrupa Birliğinin Sözleşmeye katılımına ilişkin anlaşma taslağının Avrupa Birliği hukukuyla uyumlu olmadığı" sonucuna varmıştır.³⁰ 1993 yılının ikinci yarısında Belçika öncülüğünde oluşturulan *ad hoc* çalışma grubunun katılım meselesine yönelik faaliyetleri sonucunda Birlik üyesi İspanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın muhalefetiyle karşılaşılınca Adalet Divanı'nın Resmi Görüşüne başvurma yoluna gidilmiştir. 2/94 numaralı görüşünde³¹ Divan, bu tür bir katılımın sadece Kurucu Antlaşma değişikliği ile gündeme getirilebileceğinin altını çizmiştir. Doktrinde ise bu görüşe karşı çıkmış, Antlaşma değişikliği gerektiren bir durumun olmadığı ifade edilmiştir. Konunun teknik boyutunun baskın olması nedeniyle zaman içinde yapılan çalışmalar etkin olamamış ve katılım antlaşmasına taslak oluşturma denemeleri uzunca bir süre ertelenmiştir. Divan'ın 18 Aralık 2014 tarihli güncel bir başka kararında³² da 1996 yılına ait kararda ifade edilen görüşe paralel şekilde Avrupa Birliği Adalet Divanı; Avrupa Birliği'nin kendisini oluşturan üye ülkelerden ayrı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmasının Birliğin kendi yasalarına aykırı olduğunu belirtmiştir. AB Adalet Divanı bir kez daha AB'nin mevcut birincil hukuk mevzuatı çerçevesinde İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olamayacağı yönünde sonuca varmıştır.

29 Tartışmaları başlatan gelişmelerden birisi AB'nin AİHS'ye katılımının AB Komisyonu tarafından ilk kez resmi olarak 1979 yılında teklif edilmesidir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Martin Kuijer "The Accession of the European Union to the ECHR: A Gift for the ECHR's 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party?"; *Amsterdam Law Forum*, Sonbahar 2011, s. 20.

30 Jean Paul Jacque, "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", s. 1002.

31 AB Adalet Divanı, *Accession by the Communities to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/94), 28 Mart 1996.

32 AB Adalet Divanı, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/13), 18 Aralık 2014.

Adalet Divanı, 18 Aralık tarihli kararında katılım anlaşması taslağının Avrupa Birliği Antlaşması'nın 6. maddesinin 2. fıkrasına ve Antlaşma'nın 8. Protokolü'ne aykırı olduğunu belirtmiştir.³³ Taslağın Birlik hukukuyla uyumlu olmadığı kararını verirken Divan'ın temel dayanaklarından biri öncelikle, katılıma ilişkin taslak oluşturulurken Birlik hukukunun temel karakteristiklerinin göz önüne alınmamış bulunduğu şeklinde ifade edilmiştir. Bu minvalde taslak, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin Birlik hukukundan daha yüksek insan hakları standartlarına sahip olma ihtimalinin önüne geçmemiştir. Ayrıca Divana göre anlaşma taslağı, 'karşılıklı güven' kuralının uygulanmasını sağlamamıştır. Dolayısıyla taslakta üye devletlerin, temel hak ve özgürlükler konusunda diğer devletlerin yasalarının Avrupa Birliği hukukuyla uyumlu olduğunu varsayma zorunluluğu çözülememiştir. Bunun yanında taslakta Birlik hukukuna ilişkin meselelerde ulusal mahkemelerin uyuşmazlık konusunu İnsan Hakları Mahkemesine götürmesi prosedürünün AB Adalet Divanı'nın ön inceleme usulü ile uyumlu olmadığı dikkate alınmamıştır.

Avrupa Birliği'ne üye olan bütün devletler İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olmasına karşın Birliğin kendisi, Birliğe üye ülkelerden ayrı olarak sözleşmeye taraf değildir. Mevcut şartlarda üye ülkeler kendi adlarına İnsan Hakları Mahkemesi önünde münferiden sorumlu olmakla birlikte, ülkelerin Avrupa Birliği'nin eylem ve işlemlerinden Mahkemeye karşı sorumluluğu yoktur. Birliğin kurucu anlaşması olan 2009 tarihli Lizbon Antlaşması'nda ise Sözleşmeye taraf olmayı düzenleyen 6. madde hükmü konulurken, son derece genel ve soyut ifadeler kullanıldığı için Birliğin örgüt olarak Mahkeme karşısındaki sorumluluğuna ilişkin bir sonuca varmak mümkün olmamaktadır. Lizbon Antlaşması ile ayrıca AB'nin kendi hukuku içerisinde Temel Haklar Şartı'na bağlayıcılık vasfı kazandırılmıştır. Bu durumda Birlik içindeki insan haklarının korunmasına ilişkin durumlarda Şartın ihlal edilip edilmediğini ise AB Adalet Divanı inceleyecektir. Bu halde Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, yürürlük sonrasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin ikili durumun giderilmesi; tek, kuşatıcı ve uyumlu bir hukuki çatının oluşturulması için Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye taraf olması sağlanmak istenmiştir. Katılıma ilişkin teknik yeterliğe ulaşılmadığı için de Lizbon Antlaşması, Birliği doğrudan Sözleşmeye taraf yapmamaktadır. Bunun için Avrupa Birliği ile 47 üye ülkeli Avrupa Konseyi'nin katılım anlaşmasını imzalaması gerekmektedir. Uzun süren görüşmelerden sonra 2013 yılında Avrupa Birliği'nin katılımına ilişkin antlaşma

33 AB Adalet Divanı, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/13), 18 Aralık 2014.

taslağı oluşturulmuştur. AB Adalet Divanı da kararında bu katılım antlaşması taslağının Avrupa Birliği hukukuna uyumlu olup olmadığını bu gerekçelerle incelemiştir.

Divan'ın yaklaşımında öne çıkan diğer bir husus, taslağın Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma'nın (TFEU) 344. maddesine aykırı olmasıdır. İlgili maddede, AB Adalet Divanının AB hukukuna ilişkin devletler arasındaki uyumsuzluklarda tek yetkili merci olduğu düzenlenmiştir. Ayrıca Divana göre taslaktaki Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına ilişkin düzenleme konusu edilen kaideler de Birlik hukukuna aykırıdır. Çünkü kurumsal olarak Avrupa Birliği'nin mahkemesi olmayan bir mahkemeye Birliğin işlemlerine ilişkin yargısal değerlendirme yetkisi verilemez. Divan, bu kararlar Birlik hukukunun özerkliğini esas almış ve Birlik hukukunun temel prensiplerini koruma yolunu tercih ederek Avrupa Birliği'nin temel hak ve özgürlüklere aykırı işlemlerine karşı İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yolunu mevcut taslak çerçevesinde kapatmaya çalışmıştır. Divanın kararı, Birliğin Sözleşmeye katılımının söz konusu anlaşma taslağı temelinde olamayacağını göstermiştir. Buna göre karardaki hususlar göz önüne alınarak Birliğin Sözleşmeye katılım anlaşmasının revize edilmesi ve Avrupa Birliği hukukuyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Her halükarda taslakta yapılacak her değişiklik için Avrupa Konseyi'nin 47 üyesinin onayı aranacaktır. Taslağın halihazırda uzun süreli görüşmelerden sonra oluşturulduğu düşünülürse Divanın kararının AB'nin AİHS'ye katılımını zorlaştırdığı ifade edilebilir. Bununla birlikte, her ne kadar önünde zorluklar olsa da Birliğin Sözleşmeye katılımı Lizbon Antlaşması'nda -bir kurucu antlaşmada- öngörülen bir yükümlülüktür. Dolayısıyla bağlayıcılık vasfı bulunan Avrupa Birliği birincil hukukuna göre Birlik, Sözleşmeye katılmak zorunluluğu altındadır. Bu açıdan Divanın kararı, Birliğin Sözleşmeye taraf olamayacağını göstermek amacıyla değerlendirilmemeli, anlaşmanın Avrupa Birliği hukukuna uyumlu hale getirilmesi halinde imzalanabileceği şekilde yorumlanmalıdır.

Katılıma ilişkin taslağa yönelik Divanın çekincelerini ortadan kaldıracak şekilde değişikliklere gidildiği takdirde, Birliğin Sözleşmeye katılımının, İnsan Hakları Mahkemesi ile Topluluk hukuku arasındaki birlikteliğin tesisi yönünden gerekli olduğu yönündeki görüş güç kazanacaktır. Sözleşmeye katılımı ilgili bir başka görüşe göre, AB Adalet Divanı tarafından katılıma yönelik ortaya konan olumsuz yorumların önüne geçmek ve Divana bireysel başvurunun yollarının temin edilmesi için bu katılımın son derece yararlı görüldüğünün belirtilmesi ve teknik sorunların çözümüne odaklanarak daha geniş destek temin etmek gerekmektedir. Literatürde ağırlık kazanan bir başka görüşte ise,

katılımdan sağlanacak önemli yararlarından bir diğerinin, AB Adalet Divanı'nın yetkisinin, Sözleşme haklarının Topluluk kurallarından etkilendiği her durumu kapsayacak duruma getirilmesi olduğunun altı çizilmektedir. Bu bağlamda Sözleşmeye katılımın, Topluluk hukuk düzeninde, insan haklarına saygı konusunda dış kontrolü temin edecek bir gelişme olabileceği hususu üzerinde durulmaktadır.³⁴

Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye katılımının ancak Konseyin oy birliği ile alacağı ve tüm üye devletler tarafından onaylanacak bir karar ile mümkün kılınacağı hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Bu bakımdan Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye katılımı konusunda her üye devletin bir veto hakkına sahip olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu durum Sözleşmenin Birlik bakımından bağlayıcılık kazanmasının bir ön şartını oluşturmaktadır. Bu bağlamda şüphesiz Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye taraf olmasının doğuracağı en önemli netice olarak, İnsan Hakları sözleşmesinin Birlik için hukuken bağlayıcı niteliğe bürünmesi ifade edilebilir. Bir başka deyişle, Birliğin örgüt olarak Sözleşme ile bağlı olması, Birliğin hukuki tasarruflarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin vereceği kararlar çerçevesinde Sözleşme hükümleri ile de uygun olma zorunluluğu doğurabilecektir. Bu durumda Mahkeme, Avrupa Birliği'nin hukuki tasarruflarını Sözleşmede yer alan temel haklara uygunluk açısından denetleyebilecek konuma gelebilir.³⁵ Bu ihtimal değerlendirildiğinde AB Temel Haklar Şartı ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi arasında ikilik doğma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Bu halde Sözleşme hükümleri ile Temel Haklar Şartı arasındaki normlar çatışmasını gidermeyi, katılım alternatifi dışındaki tekniklerin pek de mümkün kılamayacağı sabit olmaktadır.³⁶

Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye taraf olmakla uluslararası hukuk bakımından muhatabı olacağı bir yükümlülük ise Sözleşmeye aykırılık teşkil edecek hukuksal tasarruflardan sakınmak olacaktır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye taraf olması, iki farklı boyutta neticeler doğurabilecektir. Öncelikli olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygunluk şartı, Avrupa Birliği hukukunun daima yerine getirmek yükümlülüğünü gözetmek zorunda olacağı bir kural haline gelebilecektir. İkinci olarak, AİHM bir anlamda, Divanın da verdiği kararları denetleme yetkisine sahip Avrupa Birliği hukuk düzeninin en

34 Bahar Yeşim Deniz, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim", s. 66.

35 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", s. 781.

36 Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: 'Katılım Meselesi'", s. 7.

üst mahkemesi durumuna gelebilecektir. Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye katılımı özellikle, temel haklar konusunda Divan ve Mahkeme içtihatları arasında uzun zamandan beri eksikliği hissedilen eşgüdümün sağlanması ve böylelikle Avrupa Birliği çapında temel haklar konusunda ilerlemeler kaydetmek açısından büyük önem taşımaktadır.³⁷ Burada aydınlatılması gereken bir başka konu, AB Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi arasındaki hukuksal ilişkinin teknik boyutlarıdır. Her ne kadar Lizbon Antlaşması, Temel Haklar Şartı ve Sözleşmeyi temel hakların Avrupa Birliği çapındaki kaynakları olarak nitelemişse de bu iki düzenleme arasındaki ilişkiye dair herhangi somut bir hükme yer vermemiştir. Temel Haklar Şartı'nın 52. maddesinin 3. fıkrası ise, Temel Haklar Şartı'nda yer verilen temel hakların Sözleşmede yer alanlarla çakışması durumunda ilgili hakların kapsamının, Temel Haklar Şartı İnsan Hakları Sözleşmesine göre daha yüksek bir koruma seviyesi öngörmediği sürece, Sözleşmeye göre belirleneceğini ifade etmektedir.³⁸ Bu durum Birlik hukukunun katılımı birlikte özerkliğini kaybedebilecek olmasına ilişkin kaygılara bir yanıt olarak da değerlendirilebilir.³⁹ Ancak aksini savunan görüşlere göre Temel Haklar Şartı'nda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre daha yüksek bir koruma öngörülmesi ihtimalinde özerklik kaygıları yeniden önem kazanabilecektir.⁴⁰

Bazı yorumcular katılım ile ilgili olarak, AB Adalet Divanının yargı yetkisine ilişkin hükme dikkat çekmekte ve Divanın yargı yetkisinin, Sözleşmenin getirdiği denetim sistemine dahil olmasıyla çeliştiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Topluluk ile ilgili bir kural ya da uygulamanın Sözleşmeye uygunluğuna ilişkin davada, Mahkemenin, Topluluk hukukunu sözleşme sistemi doğrultusunda yorumlayacağına dikkat çekilerek, Avrupa Birliği ile Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi sisteminin önceliklerinin farklılığı çerçevesinde değişik yorumların ortaya çıkabileceği tahminleri yapılmaktadır. Divanın 1994

37 Ahmet M. Güneş, "Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008, s. 751.

38 Ahmet M. Güneş, "Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği", s. 751.

39 Paul Gragl, "A Giant Leap for European Human Rights? The Final Agreement on the European Union's Accession to the European Convention on Human Rights", *Common Market Law Review*, Cilt: 51, Sayı 1, 2014, s. 57.

40 AİHM'nin 2002 tarihli *Goodwin v. UK* davasında evlenme ve aile kurma hakkına ilişkin olarak yapılan başvuru sonucunda verilen kararda, AİHS'nin 12. maddesi hükmünün toplumsal ve bilimsel gelişmelerin gerisinde kaldığı, buna karşın AB Temel Haklar Şartı'nın 9. maddesinin farklı kaleme alınarak çağdaş gelişmelere daha açık bir düzenleme getirdiği yorumuna yer verilmişti. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; AİHM, *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, (28957/95), 11 Temmuz 2002.

yılında açıkladığı görüşünde AT Antlaşması hiçbir hükmünün “insan hakları konusunda düzenleme yapmak ya da insan haklarıyla ilgili uluslararası antlaşmalar yapmak” için Topluluk kurumlarına genel bir yetki vermediği belirtilmiştir. Bu görüşe göre insan haklarına saygı Topluluk işlemlerinin hukuka uygunluğunun bir koşulu olduğu halde Sözleşmeye katılım, Sözleşmenin bütün hükümlerinin Topluluk hukuk düzeniyle bütünleştirilmesi ve Topluluğun farklı bir uluslararası kurumsal sisteme girmesi bakımından insan haklarının korunmasıyla ilgili olarak mevcut Topluluk sisteminde esaslı bir değişikliğe neden olacaktır.⁴¹ Ayrıca, Mahkemeye başvuru yönünden iç hukuk yollarının tüketilmesi hususunda, davanın Divan önüne gelmesi kaçınılmaz olarak değerlendirilmekte ve özerklik tartışmaları çerçevesinde bu durumun da AB Adalet Divanı'nın bir diğer uluslararası mahkemeye tabi olması sonucunu doğuracağı vurgulanmaktadır.⁴² Oysa yıllar önce görülen *Costa v. Enel* davasındaki⁴³ tutumuyla Divan Avrupa Birliği hukukunun üstünlüğüne vurgu yaparak, bağımsız bir hukuk kaynağı olduğu ilkesini şüpheye yer bırakmayacak şekilde içtihadında somutlaştırmıştır.⁴⁴

Birliğin Sözleşmeye katılımı durumunda, AB Adalet Divanı'nın verdiği ön karardan tatmin olmayan Birlik vatandaşlarının, Birlik tasarruflarının denetimini Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde talep edebilmeleri ve Mahkemenin Birlik tasarruflarını Sözleşme ışığında denetlemesinin, Birlik yurttaşlarına ayrı bir hukuki güvence sağlayacağı ancak uygulamada bu denetimin, istisnai durumlarda ortaya çıkacağını kabul etmek gerektiği görüşü literatürde yer bulan bir başka anlayışı ifade etmektedir. Bu görüşün savunucuları Sözleşmenin temel hakların sadece asgari standardını temin etmekte olduğu, Birlik hukukunun ise bu asgari standardın ötesinde, örneğin; kişilerin, sermayenin, hizmetlerin, malların serbest dolaşımı gibi Birlik yurttaşları için özel temel haklar sağlamakta olduğunun altını çizmektedir. Böylece, antlaşma taraflarının uluslararası ya da uluslararası kuruluşlara, örneğin Birliğe, yetkilerinin devri ile Sözleşmeden doğan yükümlülüklerden kurtulamayacakları dile getirilmektedir.⁴⁵ Buna göre Birlik hukukundan doğan yükümlülüklerle Söz-

41 Naz Çavuşoğlu, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: ‘Katılım Meselesi’”, s. 3

42 Bahar Yeşim Deniz, “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”, ss. 66-67.

43 Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, *Flaminio Costa v. Enel*, (Başvuru No: 6/ 64), 1964.

44 Tobias Lock, “EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg”, s. 781.

45 Bahar Yeşim Deniz, “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”, s. 67.

leşmeden doğan yasal yükümlülüklerin yarışmak yerine birbirini bütünülediği gibi bir sonuca ulaşılabilir.

Katılım sonrasında Divan'ın kavuşacağı statüye ilişkin tartışmalarda ortaya çıkan bir başka yaklaşımda; Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye katılımında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından, Birliğin bir iç hukuk düzeni olarak ve Divanın da sözleşmeden doğan yükümlülüklerle tabi bir iç hukuk mahkemesi olarak sayılmak zorunda olduğunun altı çizilmektedir. AB Adalet Divanı'nın Topluluk ikincil mevzuatının Sözleşmeye uygunluk denetiminde, bu sözleşmenin "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından yorumlandığı anlamda" hükümleriyle bağlı olacağı belirtilmektedir. Böyle bir tabi olmanın getireceği önemli sonuçların, Avrupa Birliği üyesi bazı devletlerin çeşitli bakımlardan bazı endişelere ve tereddütlere kapılmalarına yol açtığı ifade edilebilmektedir⁴⁶. Divanın resmi görüşüne göre, üye devletlerde temel kurumsal etkileri olabilecek böyle esaslı bir değişikliğin anayasal boyutu vardır ve bu nedenle katılım ancak antlaşma değişikliği ile mümkün olabilecektir.⁴⁷ Nitekim Lizbon Antlaşması'nın ilgili hükmüyle AB Adalet Divanı'nın bu görüşünü doğrular bir yaklaşım ortaya konmuştur.

Birliğin Sözleşmeye katılmasını destekleyici mahiyette savunulan düşünceler; birey hakları korumasının daha geniş bir çerçevede sağlanması, Avrupa Birliği'ndeki adli koruma boşluğunun doldurulması, Avrupa düzeyinde insan hakları koruması garantisinin genişletilmesi ve hukuki kesinliği gerçekleştirme boyutlarında kümelenebilmektedir. Ayrıca, Avrupa'nın özgürlük ve demokrasi alanı olarak imajının geliştirilmesi, Mahkemede Topluluk tasarruflarına doğrudan dava açma olanağının getirilmesi, Topluluk uluslararası kişiliğinin geliştirilmesi anlamında faydaları olacağı değerlendirilmektedir. Katılımın, Birliğin Mahkemede ve Bakanlar Komitesinde temsil edilmesi konusuna ivme kazandıracağı belirtilmekte; kişilerin Birliğe hak arama ile ilgili olarak doğrudan başvurma imkanı bulabilecekleri ve Avrupa Birliği'nin, Sözleşme ihlalinin dolaylı doğrudan sorumlu olacağı altı çizilmektedir.⁴⁸ Bu düşüncelere katılmak güç olmamakla birlikte, teknik uygulamanın gerçekleştirileceği yasal düzenlemeleri oluşturma yönünden ortaya çıkan problemlerin çözümü aşamasında güçlükler ortaya çıkmaktadır.

46 Bahar Yeşim Deniz, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim", s. 67.

47 Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: 'Katılım Meselesi'", s. 3.

48 Bahar Yeşim Deniz, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim", s. 68.

Katılım sürecinin hızlandırılmasını savunan bir başka görüş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Birlik tarafından insan haklarına saygı gösterilip gösterilmediğini denetleme imkanı bulmuş olacağı şeklinde, katılımın olumlu etkilerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda Sözleşmeye katılımdaki düşüncenin, Avrupa Birliği işlemlerinin Sözleşme ile uyumunun Mahkeme tarafından yerel hukuki başvuru yolları tüketildikten sonra gözden geçirilmesi olduğu vurgulanmaktadır. Mahkemenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini, Sözleşme amaçları çerçevesinde yorumladığı, Divanın ise Birlik amaçları kapsamında değerlendirdiği ifade edilmektedir. Buna göre iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı yönünden bakıldığında, Mahkemeye gidecek başvuru sahiplerinin gerek Birlik üyesi devlet aleyhinde gerekse Avrupa Birliği aleyhinde başvuru yollarını tüketmiş olması halinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açacağı davanın ön şartlarını yerine getirmiş sayılması gerektiği değerlendirilmektedir.⁴⁹

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 14. Protokol'ün, Birliğin Sözleşmeye katılımı yolundaki hukuksal tikanıklığın bazı boyutlarını aşmaya yardımcı düzenlemeler getirdiği ifade edilmişti. Genel anlamda katılıma yönelik prosedür ilkelerinden bazıları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek bir protokolü veya katılım antlaşmasını gerektirirken, tam katılım usullerinin hem Avrupa Birliği hem de Avrupa Konseyi üye devletlerinin tamamı tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Sosyal Şartı temelinde gerçekleşmekte olan ilişkinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı arasında oluşacak ilişkiye bir anlamda uyarlanması mümkün olabilir. Böylece Temel Haklar Şartı'nın İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşmenin meydana getirdiği asgari standartların ötesine geçebilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek protokoller ile taraf devletlerde insan hakları konusundaki anayasal hükümler arasında olan ilişkiye benzer bir konumda olacağı değerlendirilebilir.

Bireyler açısından Strazburg mahkemesinde Birliğe karşı başvuruda bulunmanın mümkün hale gelmesinin teknik açıdan olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmesi yönündeki kanaat yaygın kabul görmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Birliğin katılımı, 14. Protokol'ün 17. maddesiyle düzenlenmiştir. Buna göre Avrupa Birliği'nin Sözleşmeye katılması Birlik hukuku içerisinde var olan yargılama sürecini başlatan hak arama mekanizmasını değiştirmeyecektir. Ancak Adalet Divanı tarafından sonuçlandırılacak bu hak arama yollarının tüketilmesi Strazburg'a dava getirmek için bir ön şart olarak

49 Tobias Lock, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", s. 787.

düzenlenecektir. Bu yönüyle Birlik uygulamalarına karşı doğrudan yapılan bireysel başvuruların, Birlik hukukunu kabul eden veya uygulayan ulusal uygulamalardan ayrılması gerekecektir. Başka bir deyişle Birlik hukukuna dayalı uygulamalar ile üye devletlerin bu alan haricinde kalan ulusal uygulamaları farklı prosedürlere tabi tutularak Strazburg Mahkemesi'nde değerlendirilecektir.

Bugüne kadar Birlik Hukuku ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hukuku fiilen ve kurumsal ilişkilerle birbirine bağlı olmuş ve güçlü bir etkileşim içerisinde bulunmuştur. Lizbon'dan itibaren ise artık Avrupa Birliği bir örgüt olarak Sözleşmeye katılımını gerçekleştirerek Sözleşmeye doğrudan taraf olmayı yükümlenmiş duruma gelmiştir. Lizbon'dan önce de Divan, Birlik hukuku çerçevesinde insan hakları korumasının sınırlarını çizirken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden ilham almıştır.⁵⁰ AB Temel Haklar Şartı da – bununla sınırlı olmamakla beraber – Sözleşmedeki haklar kapsamını yansıtmaktadır.⁵¹ Buna göre temel hatlarıyla AB hukukunun İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu olduğu savunulabilir. Ancak teorik olarak temel düzenlemelerin hazırlanmış olması, katılım sonucunda pratikte ortaya çıkabilecek sorunları çözmede yeterli kabul edilemez. Katılıma ilişkin yıllardan beri devam eden tartışmaların temelinde konunun bu boyutu yatmaktadır. Literatürde tartışmalara konu olmaya devam etmekle birlikte çözümü bulunamayan pek çok sorun sırada beklemektedir. Örnekle somutlaştırmak gerekirse, bir birey, Avrupa Birliği'nin bu birey bakımından insan haklarını garanti edememesi durumunda, Birliği Mahkeme nezdinde dava etme hakkına sahip olabilir mi sorunsalı ortaya atılabilir. Bireyin Avrupa Birliği aleyhinde başvuruda bulunmak yerine ulusal mahkemeler nezdinde dava açması gerekecekse, bu durumda mahkeme ön karar prosedürü yoluyla davayı AB Adalet Divanı'na havale edebilir ya da bir üye devlete karşı dava açarken Birliği AB Adalet Divanı önünde dolaylı olarak dava etmesi gerekebilir. Lizbon Antlaşması'nda, Birliğin kendi başına bir taraf olarak Sözleşmeye katılmasına yetki veren bir hüküm vardır ve 14. Protokol buna olanak sağlayacak şekilde Sözleşmede değişiklik yapmaktadır.⁵² Hükmün yürürlüğe girmesinin en önemli sonucu bireylerin Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiği gerekçesiyle Birliği doğrudan Mahkeme nezdinde dava edebilecek

50 Funda Keskin Ata, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, ss. 22-23.

51 "Handbook on European Non-Discrimination Law: Case Law Update July 2010-December 2011", *Avrupa Konseyi ve AİHM*, 2012, s. 17.

52 Martin Kuijer, "The Accession of the European Union to the ECHR: A Gift for the ECHR's 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party?", s. 17.

olmasıdır. Her ne kadar Birlik hukuku ile Sözleşme hukuku arasında ayrımcılığa karşı koruma bakımından karşılıklı birbirini tamamlayıcı ve güçlendirici bir ilişki bulunsa da uygulama yönünden iki sistemin birbirinden farklılaştığı hususlar mevcuttur.

Avrupa Birliği ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sistemleri uygulama alanları yönünden de ayrışmaktadır. Çünkü Mahkemenin yetki alanı Sözleşme ve Protokollerine taraf olan 47 Avrupa Konseyi ülkeyi kapsarken, Divan'ın yetki alanı sadece 27 Avrupa Birliği üyesi devletle sınırlıdır. Ayrıca Sözleşme'nin 14. maddesi kapsamında ayrımcılık yasağı sadece Antlaşma'nın güvence altına aldığı başka bir hakkın uygulama alanı bulması halinde işletilebilmektedir. Ancak 12. Protokol'le⁵³ birlikte ayrımcılık yasağı bağımsız olarak uygulanabilir niteliğe kavuşmuştur. Birlik hukukunda ise ayrımcılık yasağı yalnızca istihdam ve benzeri birtakım konu sınırlamalarıyla çerçevelenerek baştan beri bağımsız bir hüküm olarak uygulanmıştır.

Bir başka ayrışma noktası AB Temel Haklar Şartı yönünden ortaya çıkmaktadır. Lizbon'la birlikte bağlayıcılık vasfı kazanan Temel Haklar Şartı'na ve ayrımcılık yasağı hükümlerine tüm Birlik üyeleri uymak zorundadır. Üye devletler Avrupa Birliği hukukunu uygularken Şarta uygun hareket etmek yükümlülüğü altındadır. İnsan Hakları Sözleşmesi sisteminde ise böyle bir yükümlülük gözetilmez. Ancak Sözleşmeye taraf olmasıyla birlikte, Birlik ilk kez dış izleme organlarının denetimine tabi kılınmış olacaktır.⁵⁴ Bu mekanizmayla Birlik vatandaşlarının teknik açıdan daha geniş bir koruma sistemine kavuşmuş olacağı değerlendirilebilir. İnsan hakları korumasının Avrupa Birliği bünyesindeki mekanizmaları destekleyecek mahiyette olması bakımından katılıma ilişkin bir itiraz bulunmamaktadır. Ancak itirazlar ya da eleştiriler, Birliğin uluslararası örgüt vasfından kaynaklanan teknik sorunların çözümlenmesinde güçlüklerle karşılaştığı noktasındadır. Tarihsel süreçte pek çok Divan kararında Sözleşme hükümlerine veya Mahkeme içtihatlarına atıf yapılmakla birlikte, daha az sayıda da olsa bazı Mahkeme kararlarında Birlik tarafından Temel Haklar Şartı hükümlerine atıf yapıldığı sabit olmuştur. Bu hususla ilgili olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 2002 tarihli *Goodwin v. UK* kararında⁵⁵ evlenme ve aile kurma hakkına ilişkin olarak yapılan bir baş-

53 Avrupa Konseyi, *Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 26 Haziran 2000.

54 "Handbook on European Non-Discrimination Law - Case Law Update July 2010-December 2011", *Avrupa Konseyi ve AIHM*, 2012, s.18.

55 AIHM, *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, (28957/95), 11 Temmuz 2002.

vruda AB Temel Haklar Şartı'nın 9. maddesine atıfta bulunulmuştur. Ancak sözü geçen bu istisnai kararlar iki yargı düzeni arasındaki ilişkiyi destekleyici mahiyette kabul edilse de iki Mahkeme arasındaki ilişkiyi sistematik olarak düzenleme ihtiyacının derinliğini de kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç

Nihai olarak diyebiliriz ki katılım meselesinin özünde; Avrupa Birliği ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargısı arasındaki ilişkiyi, her iki kurum arasındaki hukuksal çelişkileri gidermek suretiyle düzenlemek sorumluluğu yatmaktadır. Katılıma ilişkin taslakta bu nedenle ortaya çıkabilecek çelişkilerin, AB Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği kurumları aleyhine açılan davalar hakkında karar verdiğinde daha sorunlu görüldüğünü kabul etmek gerekir. Nitekim, ön karar prosedüründe ulusal mahkemeler tarafından yanlış yorumlama olduğunda, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından durumun düzeltilebileceği görüşü öne sürülmüştür. Bunun gibi pek çok teknik konunun yürütölmekte olan çalışmalarla tatminkar çözümlere kavuşturulması beklenmektedir. Bu yolda İnsan Hakları Sözleşmesi dışındaki ek konvansiyonların da hızla Avrupa Birliği tarafından çıkarılacak teknik düzenlemelerle benimsenmesi gerekmektedir. Lizbon Anlaşması ve 14. Protokol uyarınca AB'nin bu hususta atması gereken adımlar artık yasal yükümlölük vasfındadır.

Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmasının Birlik ile üçüncü ölkeler ya da aday ölkelerle ilişkiler yönünden en önemli sonucu; artık Birliğin İnsan Hakları Sözleşmesine uymakla yükümlü tuttuğu bu ölkeler gibi, kendisinin de, Sözleşme hükümleriyle doğrudan hukuki olarak bağlı duruma gelmesidir. Bu husus bugüne kadar AB'nin iç mevzuatında insan hakları yönünden mevcut eksiklerin tamamlanması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bünyesinde yer alan ayrımcılığın önlenmesi ve insan haklarının korunması hükümlerinden doğrudan sorumlu hale gelmesi sonucunu getirmektedir. Buna göre AB'nin insan hakları yaklaşımındaki hantal olarak nitelendirilebilecek mevzuat geliştirme sürecinin katılımıla birlikte ivme kazanması olası kabul edilebilir. Avrupa Birliğinin Sözleşmeye katılımına ilişkin ilk teklif AB Komisyonu tarafından 1979 yılında yapılmıştı.⁵⁶ Ancak 2014 Aralık ayında halen Divan görüşü, katılıma ilişkin hazırlanan son taslağın yeterli olmadığı ve kurucu antlaşmalarda değişikliğe gidilmesi gerektiği yönündedir.

56 Martin Kuijer, "The Accession of the European Union to the ECHR: A Gift for the ECHR's 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party?", s. 20.

O halde Lizbon Antlaşması hükümleri ve ilgili Protokollerin getirdiği düzenlemeler katılımı gerçekleştirilmede yetersiz kalmaktadır. Bu şartlarda katılım süreci, Lizbon hükümlerinin yeniden değerlendirilmesi ve varılacak sonuca göre yeni düzenlemelerin gündeme taşınması hususuna odaklanabilecektir.

KAYNAKÇA

- AB Adalet Divanı, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/94), 28 Mart 1996.
- AB Adalet Divanı, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, (Karar No: 2/13), 18 Aralık 2014.
- AB Adalet Divanı, *Nold v. Commission*, (Karar No: 4/73), 14 Mayıs 1974.
- AB Adalet Divanı, *Ronald Rutili v. Minister of the Interior*, (Karar No: 36/75), 28 Ekim 1975.
- AİHM, *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret A.Ş. v. Ireland*, (4503698//98), 30 Haziran 2005.
- AİHM, *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, (28957/95), 11 Temmuz 2002.
- AİHM, *Flaminio Costa v. Enel*, (6/ 64), 15 Temmuz 1964.
- ARSAVA, A. Füsün “Amsterdam Anlaşmasının Ortak Hükümlerinin Analizi”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 2, 2000.
- “Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı”, *T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı*, Ankara, Nisan 2014 .
- Avrupa Konseyi, *Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 26 Haziran 2000.
- Avrupa Konseyi, *Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Amending the Control System of the Convention, 13 Mayıs 2004.
- Ata, Funda Keskin, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, Ocak 2013).
- “Compendium of Texts Governing the Relations Between the Council of Europe and the European Union”, *Avrupa Konseyi*, 2001.
- Çavuşoğlu, Naz, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: ‘Katılım Meselesi’”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 22, 2005.
- Deniz, Bahar Yeşim, “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 97, 2011.

- Gragl, Paul, "A Giant Leap for European Human Rights? The Final Agreement on the European Union's Accession to the European Convention on Human Rights", *Common Market Law Review*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2014.
- Güneş, Ahmet M., "Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008.
- "Handbook on European Non-Discrimination Law: Case Law Update July 2010-December 2011", *Avrupa Konseyi ve AİHM*, 2012.
- Jacque, Jean Paul, "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", *Common Market Law Review*, Cilt: 48, 2011.
- Krebs, Johannes, "The European Convention on Human Rights and its Relationship to the European Union", *Legaldade*, Cilt: 19, Sayı: 3, 2007.
- Kuijer, Martin, "The Accession of the European Union to the ECHR: A Gift for the ECHR's 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party?", *Amsterdam Law Forum*, Sonbahar 2011.
- Lock, Tobias, "EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg", *European Law Review*, Cilt: 35, Aralık 2010.
- "Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union", *Avrupa Konseyi*, 2001.
- "Regulation No: 990/93 Concerning Trade Between the European Economic Community and the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro)", *Avrupa Birliği Konseyi*, 26 Nisan 1993.
- Tangör, Burak, "Avrupa Birliği'nde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 1, 2001.
- "The Impact of the Lisbon Treaty on the Council of Europe", *Avrupa Konseyi Parlamento Asamblesi*, Doküman No: 12892, 5 Nisan 2012.
- Weiler, J.H.H. ve Fries, S.C., "A Human Rights Policy for the European Community and Union: The Question of Competences", içinde Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Der.), *The European Union and Human Rights*, (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Yazarın Kısa Özgeçmişı / Biography of the Author

Ayşe Özkan Duvan, Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü'nde Hukuk bilimleri dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2001 yılında Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan yazar, Gazi Üniversitesi'nde yüksek lisansını, Ankara Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlamıştır. Avrupa Birliği Hukuku'nda Azınlık Hakları konulu tezi

yayınlanmıştır. İnsan hakları hukuku, uluslararası insan hakları yargısı, Avrupa Birliği hukuku, azınlık hakları alanlarında akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Ayşe Özkan Duvan currently works as an assistant professor at the Department of Public Administration at the Law Studies branch of Kırklareli University. Duvan received her BA in 2001 from Gazi University's Faculty of Law, her MA from the Department of International Relations at Gazi University, and her Ph.D. at the Common Public Law Department at Ankara University. Duvan currently continues to pursue her academic studies on subjects such as human rights law, international jurisprudence on human rights, European Union law, and minority rights issues.